

Zagospodarowanie turystyczne polskich zamków i dworów obronnych jako działanie na rzecz poprawy atrakcyjności dawnych fortyfikacji i ochrony krajobrazu warownego

Aneta Pawłowska

Developing Tourism of Polish Castles and Fortified Manor Houses to Raise Interest in Historic Fortifications and Preserve Historic Landscape Monuments

Słowa kluczowe: krajobraz warowny, ochrona, zagospodarowanie turystyczne

Wprowadzenie

Początek krajobrazowi warownemu dała architektura wojskowa (łac. *architectura militaris*) związana ze sztuką obronną. Autor definicji krajobrazu warownego, Janusz Bogdanowski [1993] pisał o nim jako o „obrazie dzieł obronnych w nieodłącznym dlań krajobrazie”. Współcześnie krajobraz warowny w Polsce jest przedmiotem zarówno ochrony prawnej, jak i zagospodarowania turystycznego. Zachowanie przed zniszczeniem unikatowego krajobrazu warownego realizowane jest w zakresie ochrony zabytków (według Ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami) oraz ochrony przyrody (według Ustawy z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody). Zabiegi konserwatorskie oraz projekty rekonstrukcyjne finansowane w ramach inwestycji z zakresu zagospodarowania turystycznego również mogą przyczynić się do ochrony i zachowania krajobrazu warownego, nawet w warunkach komercyjnego wykorzystania.

W artykule przedstawiono kierunki zagospodarowania turystycznego dwóch typów obiektów, które należą do krajobrazu warownego – zamków i dworów obronnych. W 2012 r. w Polsce znajdowały

się 2082 dwory, w tym 25 dworów obronnych i 15 ich ruin (pozostałości) oraz 418 zamków, w różnym stanie zachowania [Narodowy Instytut Dziedzictwa 2012]. Rozwiązania mające na celu zagospodarowanie turystyczne dworów obronnych w Polsce wdrażane są jeszcze na niewielką skalę. Dawne wnętrza dworskie pełnią współcześnie funkcje użytkowe, nie zawsze jednak tożsame z funkcją turystyczną. Znajdują się w nich ośrodki zdrowia, ośrodki kultury, urzędy lub prywatne rezydencje. Obiekty te nie zawsze są udostępniane do zwiedzania wewnątrz. W zabytkowych zamkach proces zagospodarowania turystycznego jest bardziej widoczny, np. poprzez udostępnianie do zwiedzania dawnych siedzib królewskich i książęcych, tworzenie w nich muzeów, jak również zagospodarowanie hotelowe czy gastronomiczne. W wielu przypadkach udostępnienie do zwiedzania dotyczy zabezpieczonych ruin zamkowych i dworskich.

W artykule szczegółowej analizie poddano zagospodarowanie turystyczne w krajobrazie warownym na przykładzie trzech obiektów oraz ich otoczenia w województwie małopolskim: dworu obronnego (kasztelu) Gładyszów w Szymbarku, zespołu zamkowego w Korzkwi i Zamku Dunajec w Niedzicy (tab. 1). Zamki te należały do systemów polskich warowni, które współcześnie tworzą charakterystyczne krajobrazy warowne – na dawnej granicy polsko-węgierskiej (Zamek w Niedzicy)

Keywords: historic fortified landscape, preservation, development of tourism

Introduction

A historic fortified landscape begins with the military architecture (Latin *architectura militaris*) erected for defense. Janusz Bogdanowski [1993] coined the term historic fortified landscape, defining it as "the imprint of defensive structures that are inseparable from the landscape". Historic fortified landscapes in Poland are currently subject to legal protection while at the same time they have been subject to increasing tourist interest. Preventing the loss of valuable fortified landscapes is accomplished by the preservation of historic monuments (according to the Act of 23 July 2003 on the protection and restoration of monuments) and environmental protection (according to the Act of 16 April 2004 on the protection of the environment). Restoration work and reconstruction projects that are financed as part of the development of tourism can contribute to the protection and preservation of historic fortified landscapes, even under circumstances of commercial use.

This paper presents the current situation of how two types of historic fortifications in Poland, castles and fortified manor houses, are being developed. As of 2012, there were 2082 manor houses in Poland, which

included 25 fortified manor houses, 15 fortification sites in ruins, and 418 castles in various states and stages of restoration [Narodowy Instytut Dziedzictwa 2012].

The development of commercial tourism of fortified manor houses in Poland has so far occurred only to a limited extent. The interiors of fortified manor houses that are adapted for modern use, however, are not always done with tourism in mind. Historic buildings have been converted into health centers, cultural centers, offices or private residences. These sites are not always open to the general public. The process of developing tourism of historic castles is much more visible, for example, when former royal residences are opened to the public as museums or facilities for accommodation and catering. In many cases, the historic ruins of castles and fortified manor houses have been made available for tourists.

This article presents an analysis of the development of tourism of three historic fortified landscapes in the Małopolskie Voivodeship: the fortified manor house in Szymbark that belonged to the Gładysz family, the castle and grounds in Korzkiew and Dunajec Castle in Niedzica (Table 1). These castles belonged to the Polish defense system and today represent a valuable historic landscape on the former Polish-Hungarian border (the castle in Niedzica) and along the Trail of the Eagles' Nests (Korzkiew Castle). In addition, a review was made of the

current state of tourism of selected fortified manor houses in Poland and castles along the Trail of the Eagles' Nests in the Małopolskie Voivodeship and Silesian Voivodeship.

Developing tourism and preserving historic landscapes

Preservation and restorative work of historic fortified landscapes should take into account the authenticity of the history of both the defensive facility and the surrounding landscape [Bogdanowski 1993]. The historic elements of a fortified landscape also include non-military structures like storage buildings, barracks, roads, railways or greenery that might have been used for camouflage or for utility or decorative purposes [Myczkowski et al. 2008]. Historic fortified landscapes have considerable tourist and educational potential which is not fully appreciated [Myczkowski et al. 2008]. Thus, it is important to undertake efforts to develop, preserve and restore not only the historic buildings but also the natural environment and landscape [Myczkowski 2006, Myczkowski et al. 2008, Staniewska 2008, Skrzyńska 2009].

Conservation work of historic fortifications and grounds, to which owners and managers of historic sites are under statutory requirements, strives to preserve historic fortified landscapes as a valuable cultural and

oraz na Szlaku Orlich Gniazd (Zamek Korzkiew). Dodatkowo w formie przeglądowej przedstawiono kierunki zagospodarowania turystycznego wybranych dworów obronnych w Polsce oraz zamków na Szlaku Orlich Gniazd w województwie małopolskim i śląskim.

Zagospodarowanie turystyczne i ochrona krajobrazu warownego

Działania ochronne i konserwatorskie krajobrazu warownego powinny uwzględniać autentyczność dwóch elementów: dzieła obronnego jako historycznego dokumentu oraz jego otoczenia krajobrazowego [Bogdanowski 1993]. Elementami krajobrazu warownego są również niebojowe budowle obronne, m.in. logistyczne, koszarowe, drogowe, kolejowe czy zieleni (maskująca, użytkowa, ozdobna) [Myczkowski i in. 2008]. W przypadku krajobrazu warownego można mówić o jego znacznym, ale niedocenionym potencjale turystycznym i poznawczym [Myczkowski i in. 2008]. Dlatego istotne jest objęcie zagospodarowaniem, działaniami ochronnymi i konserwatorskimi zarówno samego obiektu obronnego, jak i jego otoczenia przyrodniczego oraz krajobrazowego [Myczkowski 2006, Myczkowski i in. 2008, Staniewska 2008, Skrzyńska 2009].

Celem działań konserwatorskich, do których podejmowania zobowiązują właściciele i zarządców zabytków wymogi ustawowe, realizowanych w budowlach obronnych i ich otoczeniu jest ochrona krajobrazu warownego jako wartości kulturowej i historycznej samej w sobie. Jako kierunki postępowania konserwatorskiego wymieniane są zabiegi ochronne i kształtujące: konserwacja zachowawcza, integracja, rekonstrukcja, rekompozycja [Bogdanowski 1993, Myczkowski 2012] oraz kontynuacja [Myczkowski 2012]. Plany rozwoju zagospodarowania turystycznego w krajobrazie warownym stanowią impulsem do podejmowania i finansowania działań konserwatorskich lub w przypadku obiektów zrujnowanych bądź zniszczonych – ich częściowej albo całościowej rekonstrukcji w zakresie niezbędnym i ograniczonym. W tym punkcie stykają się dwa cele: zagospodarowanie turystyczne i ochrona krajobrazu warownego. Zagospodarowanie turystyczne połączone z ochroną krajobrazu warownego stanowić powinno pole współpracy właścicieli i zarządców obiektów zabytkowych i zarazem inwestorów, wojewódzkich konserwatorów zabytków oraz samorządów terytorialnych w zakresie ewidencji zabytków i ich prawnej ochrony. Staniewska [2009] wskazuje również rolę organizacji pozarządowych w rewitalizacji krajobrazów fortyfikacyjnych.

Realizowane w ostatnich latach inwestycje w zabytkowych obiektach mieszkalno-obronnych mają na celu przede wszystkim nadanie im nowych funkcji komercyjno-usługowych, najczęściej turystycznych [Pawlikowska-Piechotka 2003, Szlzynger 2003, Pawlikowska-Piechotka 2004, Krajowy Ośrodek Badań i Dokumentacji Zabytków 2004, Sikorska-Wolak, Kozioł 2008, Świątkowska, Pietraś 2008, Wartecka-Ważyńska 2008, Pawlikowska-Piechotka 2008, Szmygin 2009]. Jako przykłady zagospodarowania turystycznego zabytkowych dworów mieszkalnych, co można również odnieść do obiektów w krajobrazie warownym, wymieniane są najczęściej skanseny, muzea, baza noclegowa, ośrodki konferencyjno-szkoleniowe, domy pracy twórczej [Pawlikowska-Piechotka 2003, Rydel 2007]. Utworzenie w zabytkowym zamku czy w dworze obronnym muzeum lub izby pamięci jest rozwiązaniem stosowanym od dziesięcioleci. W ostatnich latach zrealizowane zostały liczne projekty zagospodarowania hotelowo-gastroonomicznego oraz rekreacyjno-wypoczynkowego obiektów wraz z ich otoczeniem. Jako przykłady – oprócz hoteli, restauracji i centrów konferencyjnych tworzonych w zamkowych i dworskich wnętrzach – można wymienić szlaki turystyczne, ścieżki dydaktyczne, planowane parki kulturowe i organizowane wydarzenia kulturalne.

historic resource. The type of conservation work involved can include projects that deal with: preventive restoration, integration, reconstruction, recomposition [Bogdanowski 1993, Myczkowski 2012] and continuation [Myczkowski 2012]. Plans to develop tourism of historic fortifications can be catalysts for initiating and financing restorative work or partial or full reconstruction as necessary when the site is in ruins. Thus, two goals can be combined: the preservation of a historic site and the development of tourism. Sustainable tourism and the preservation of historic landscapes should be regarded as mutually beneficial to owners and managers of historic sites and investors as well as provincial conservators, and local authorities charged with registering historic monuments and administering legal protection. Staniewska [2009] also emphasizes the role of non-governmental organizations in restoring historic fortified landscapes.

Investments that have been completed in recent years at historic fortified residences were primarily undertaken for commercial use, most often for tourism [Pawlikowska-Piechotka 2003, Szlezynger 2003, Pawlikowska-Piechotka 2004, Krajowy Ośrodek Badań i Dokumentacji Zabytków 2004, Sikorska-Wolak, Kozioł 2008, Świątkowska, Pietraś 2008, Wartecka-Ważyńska 2008, Pawlikowska-Piechotka 2008, Szmygin 2009]. Open-air museums, indoor museums, hotel accommodations, conference and training

centers and creative workshops are the most common examples of how historic manor residences have been developed and these types of projects could be extended to historic fortifications as well [Pawlikowska-Piechotka 2003, Rydel 2007]. Opening a museum or historical center in a castle or fortified manor house is an approach that has been used for decades. In recent years, there have been numerous investments in hotels, restaurants, and entertainment and leisure facilities at historic buildings and grounds. In addition to converting the interiors of castles and manor buildings into hotels, restaurants and conference centers, other examples include hiking trails, educational trails, cultural parks and organized cultural events.

Developing tourism at fortified castles and manor houses in Poland

Preservation and reconstruction efforts that are conducted in connection with establishing tourist facilities at historic fortified landscapes can also aid in the preservation of historic resources and the reconstruction of the features of the defensive site. Below are examples of tourist facilities that have been developed at castles and fortified manor houses in Poland.

Since 2011, the Renaissance castle in Szymbark (Fig. 1, 2) has

been an affiliate of the Museum of the Karwacjan and Gładysz Family Manor in Gorlice. The stone and brick three-storey castle dates back to the 16th century. Until the 18th century, the castle was used for residential and official purposes, and to a lesser extent had defensive uses. The defensive features of the castle can be seen by its location on a high embankment over the Ropa river, the crenelated roof, and four observational and defensive corner alcoves. After the 19th century, there were utility rooms in the castle. Restoration work on the castle exterior has been going on since the 1950's. From 2009 to 2010, a restoration and renovation project was carried out on the interior of the manor, financed by the Małopolskie Regional Operational Programme 2007–2013.

In the Middle Ages the castle in Korzkiew (Fig. 3) was part of the defense system of the borders of the Republic of Poland, Małopolska and the trade route from Crakow to Greater Poland. The knight's fortress was a stone tower built in the 14th century on Korzkiew Hill above the Potok Korzkiewski river. In the 16th century, an extension was built in the form of a one-storey fortified brick manor house with a farm in the rear. According to historical sources, the castle was supposed to have been surrounded by defensive walls with battlements and an entrance gate and featuring a crenelated parapet and defensive roof. In the 1990s a private

Ryc. 1. Zrewaloryzowany kasztel w Szymbarku z muzeum, salą konferencyjną i wystawową (fot. A. Pawłowska, 2013 r.)

Fig. 1. Restored fortified manor house of the Gładysz family in Szymbark featuring a museum and conference and exhibition halls (photo by A. Pawłowska, 2013)

Zagospodarowanie turystyczne zamków i dworów obronnych – polskie przykłady

Działania konserwatorskie oraz rekonstrukcyjne realizowane w zakresie zagospodarowania turystycznego krajobrazu warownego mogą przyczynić się zarówno do ochrony materii zabytkowej, jak i odbudowy dawnych założeń obronnych. W tej części artykułu omówiono przykłady zagospodarowania zamków i dworów obronnych w Polsce.

Renesansowy kasztel w Szymbarku (ryc. 1, 2) jest od 2011 r. Oddziałem Muzeum Dwory Karwacjanów i Gładyszów w Gorlicach. Budowa kamiennie-ceglanego, trzykondygnacyjnego kasztelu datowana jest na XVI w. Do XVIII w. kasztel pełnił funkcje reprezentacyjno-mieszkalne, a w mniejszym stopniu obronne. Na obronny charakter kasztelu wskazują usytuowanie na wysokiej skarpie nad rzeką Ropą, system strzelnic dachowych oraz cztery narożne alkierze obserwacyjno-obronne. Od XIX w. w kasztelu znajdowały się pomieszczenia

gospodarcze. Zewnętrzne prace konserwatorskie kasztelu trwały od lat 50. XX w. W latach 2009–2010 zrealizowany został projekt rewitalizacji i remontu wnętrza dworu dofinansowany ze środków Małopolskiego Regionalnego Programu Operacyjnego 2007–2013.

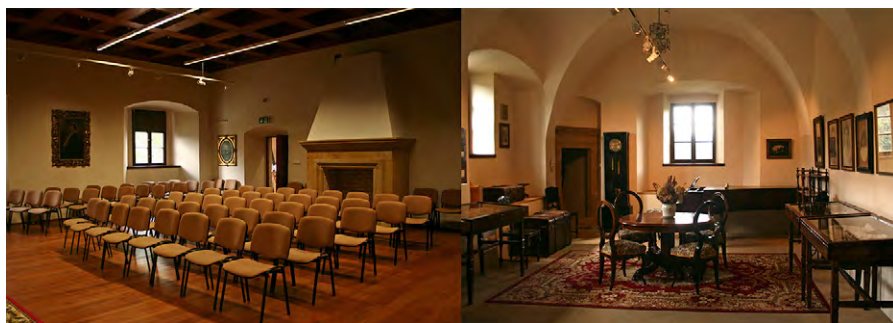
Zamek w Korzkwi (ryc. 3) znajdował się w średniowieczu w systemie obronnym granic Rzeczypospolitej Polski, Małopolski i szlaku handlowego z Krakowa do Wielkopolski. Kamienna warownia rycerska w formie wieży obronnej została wzniesiona w XIV w. na wzgórzu Korzkiew nad Potokiem Korzkiewskim. W XVI w. w wyniku rozbudowy powstał jednokondygnacyjny, murywany dwór obronno-mieszkalny z zapleczem gospodarczym. Według źródeł historycznych zamek miał być otoczony murami obronnymi z blankami i bramą wjazdową oraz wyposażony w system strzelnic i strych obronny. W latach 90. XX w. podjęta została rekonstrukcja zamku i parku zamkowego przez prywatnego inwestora.

Również Zamek Dunajec w Niedzicy (ryc. 4) w przeszłości pełnił funkcję warowni rycerskiej.

Zamek podzielony był na część dolną, średnią i górną, otoczony murami obronnymi z bramą wjazdową. Znajdował się w systemie fortyfikacyjnym nad rzeką Dunajec na dawnej granicy polsko-węgierskiej i na szlaku handlowym z Polski na Węgry. W XVI i XVII w. warownia rycerska w wyniku przebudów zyskała wygląd i funkcje renesansowej rezydencji z zabudową gospodarczą. Działania z zakresu konserwacji i rekonstrukcji zamku oraz jego założeń warownych trwały od lat 50. do 90. XX w.

W tabeli 1 przedstawiono zagospodarowanie turystyczne krajobrazu warownego, odnosząc się do przykładów kasztelu w Szymbarku, zespołu zamkowego w Korzkwi oraz Zamku Dunajec w Niedzicy. Udostępnione do zwiedzania zamki i dwory obronne mogą stać się atrakcyjnymi miejscami do rozwoju turystyki kulturowej. Natomiast funkcje hotelowe, gastronomiczne czy konferencyjne stanowią przykłady różnicowania zagospodarowania turystycznego, co z kolei sprzyja rozwojowi turystyki biznesowej oraz konferencyjnej.

Wśród nielicznych przykładów zagospodarowania turystycznego dworów obronnych w Polsce, będącego efektem działań konserwatorskich dominują funkcje konferencyjne. W dworze w Grocholinie (woj. kujawsko-pomorskie) utworzono zaplecze konferencyjno-noclegowe, a sam dwór udostępniany jest do zwiedzania za zgodą gospodarza obiektu. W dworze w Żalnie (woj. kujawsko-pomorskie) znajduje się

Ryc. 2. Wnętrze kasztelu w Szymbarku: sala konferencyjna (po lewej) i muzeum (po prawej) (fot. A. Pawłowska, 2013 r.)

Fig. 2. The interior of the fortified manor house in Szymbark. The museum (on the left) and a conference room (on the right) (photo by A. Pawłowska, 2013)

investor initiated reconstruction of the castle and grounds.

The Dunajec Castle in Niedzica (Fig. 4) was built as a knight's fortress. The castle was divided into lower, middle and upper levels, surrounded by defensive walls with an entrance gate. The castle was part of the fortification system over the Dunajec river on the former Polish-Hungarian border and on the trade route from Poland to Hungary. In the 16th and 17th centuries, additions were made to the fortress, which took on the look and functioning of a Renaissance manor house with accompanying farm buildings. Conservation and reconstruction work went on at the castle and grounds from the 1950s to the 1990s.

Table 1 presents the tourist facilities that were developed on the historic fortified landscapes of the fortified manor house in Szymbark, the castle estate in Korzkiew and Dunajec Castle in Niedzica. Open to visitors, the castles and fortified manor houses could become attractive sights for the development of cultural tourism. The hotel, catering and conference facilities constitute various examples of how tourism can be developed at historic castles and fortified manors, which in turn promotes the development of business and conference tourism.

Conference facilities predominate among the ways in which fortified manor houses have undergone conservation work for the aim of developing tourism. The manor

Ryc. 3. Zamek w Korzkwi – zrekonstruowana fasada z bramą wjazdową, dawne skrzydło mieszkalne i dziedziniec (fot. A. Pawłowska, 2013 r.)

Fig. 3. Korzkiew Castle – reconstructed facade and entrance gate, the old residential wing and courtyard (photo by A. Pawłowska, 2013)

Ryc. 4. Zamek Dunajec w Niedzicy (fot. A. Pawłowska, 2013 r.)

Fig. 4. Dunajec Castle in Niedzica (photo by A. Pawłowska, 2013)

gospodarstwo agroturystyczne. Dwór w Jeżowie (woj. małopolskie) stanowi część „Szlaku Renesansu w Małopolsce”, projektu realizowanego przez Stowarzyszenie Willa Decjusza w Krakowie. Udostępniany jest do zwiedzania w czasie wydarzeń kulturalnych, np. XIII Małopolskich Dni Dziedzictwa Kulturowego w 2013 r. Znajduje się tam również Ośrodek Plenerowy Zespołu Szkół Plastycznych w Tarnowie oraz Dom Pracy Twórczej z zapleczem konferencyjnym. Dwór w Rzemieniu (woj. podkarpackie) z założeniem obronno-mieszkalnym książąt Lubomirskich na wyspie warownej (ryc. 5) jest częścią Ekomuzeum Ziemi Przecławskiej (tzw. muzeum rozproszonego). Dwór jest obecnie prywatną rezydencją mieszkalną niedostępnią do zwiedzania. Park dworski można zwiedzać za zgodą właściciela dworu.

Przykładem zagospodarowania otoczenia obiektów obronnych są porządkowane parki dworskie i zamkowe (nie zawsze ogólnodostępne), jak również konserwowane i rekonstruowane założenia warowne. Góra zamkowa w Niedzicy została zabezpieczona, a jej otoczenie uporządkowane w czasie prac konserwatorskich. Dobrymi przykładami tego rodzaju rozwiązań są również dwór w Rzemieniu (woj. podkarpackie) na wyspie warownej oraz dwór w Grocholinie (woj. kujawsko-pomorskie) w klasycystycznym parku dworskim z zespołem trzech stawów objętym ochroną w formie parku

krajobrazowego. W zagospodarowanie krajobrazu warownego zespołu zamkowego w Korzkwi wpisano utworzenie Korzkiewskiego Parku Kulturowego, a park zamkowy jest miejscem wypoczynku i rekreacji, jak również organizacji wydarzeń plenerowych.

Zagospodarowanie zamków obronno-mieszkalnych na Wyżynie Krakowsko-Częstochowskiej (12 zamków) oraz ich otoczenia stanowi przykład aktywizacji turystycznej krajobrazu warownego objętego ochroną prawną zabytków, krajobrazu i przyrody. W tym przypadku zagospodarowanie turystyczne dotyczy nie tylko pojedynczych obiektów i ich otoczenia, ale ma również charakter liniowy. Zamki połączone zostały pieszym Szlakiem Orlich Gniazd oraz Jurajskim Rowerowym Szlakiem Orlich Gniazd. Szlak Orlich Gniazd jest atrakcyjnym miejscem dla rozwoju turystyki kulturowej, zwłaszcza militarnej i historycznej. Wytyczenie szlaków turystycznych sprzyja rozwojowi turystyki aktywnej (rowerowej, pieszej), a położenie geograficzne i ukształtowanie terenu – wspinaczkę skałkową i turystyce speleologicznej, szczególnie na skałach wapiennych Wyżyny Krakowsko-Częstochowskiej. Na Skałkach Mirowskich wytyczono drogi wspinaczkowe i zamontowano urządzenia zabezpieczające.

Muzea znajdują się w zamku w Pieskowej Skale (Oddział Zamku Królewskiego na Wawelu w Krakowie) oraz w zamku w Bobolicach.

Zamku Korzkiew nie udostępniono do zwiedzania, jednak planowane jest utworzenie skansenu i muzeum w ramach Korzkiewskiego Parku Kulturowego. Do zwiedzania udostępnione zostały ruiny zamków w Podzamczu (Zamek Ogrodzieniec), Olsztynie, Ojcowie, Bydlinie, Morsku. W zamkach w Pieskowej Skale i w Rabsztynie oraz w ruinach w Podzamczu i Olsztynie organizowane są wydarzenia kulturalne, rekonstrukcje historyczne i turnieje rycerskie. Ponadto w Podzamczu utworzono pakiet turystyczny obejmujący zwiedzanie Zamku Ogrodzieniec, Parku Miniatur (Rekonstrukcje Zamków Jurajskich, Machiny Wojenne, Rodzinny Plac Zabaw) i Grodu na Górze Birów.

Większość zamków (w Ojcowie, Bydlinie, Smoleniu, Podzamczu, Morsku i Olsztynie) znajduje się w stanie trwałej ruiny, ale z racji tego, że stanowią unikatowy fragment dziedzictwa kulturowego Polski, wymagają szczególnej ochrony i poważnych działań w zakresie zagospodarowania turystycznego. Konieczne jest zabezpieczenie i konserwacja zabytkowej materii, zapewnienie bezpieczeństwa zwiedzającym oraz informacji turystycznej. Niektóre z zamków są okresowo zamykane dla zwiedzających z powodu prac konserwatorskich. Na przykładach zamków na Szlaku Orlich Gniazd szczególnie widoczne jest znaczenie projektów rekonstrukcyjnych realizowanych w zakresie zagospodarowania turystycznego. Zrekonstruowane

Tab. 1. Zagospodarowanie turystyczne krajobrazu warownego na wybranych przykładach

Table 1. The development of tourism of historic fortified landscapes at selected sites

Dwór obronny (kasztel) Gładyszów w Szymbarku (ryc. 1, 2) Fortified manor house (castle) of the Gładysz family in Szymbark (Fig. 1, 2)	
Zagospodarowanie turystyczne Tourist facilities	<p>Utworzenie Ośrodka Konferencyjno-Wystawienniczego „Kasztel w Szymbarku” i Oddziału Muzeum Dwory Karwacjanów i Gładyszów w Gorlicach (w 2011 r.), organizacja wydarzeń kulturalnych, utworzenie restauracji w dawnym dworze mieszczańskim obok kasztelu.</p> <p>Opening of the Conference and Exhibition Center at the 'Castle in Szymbark' and Museum of the Gładysz family Karwacjan Manors in Gorlice (in 2011), where cultural events are hosted and a restaurant was opened in a former residential building next to the castle.</p>
Zespół zamkowy w Korzkwi (ryc. 3) The castle grounds in Korzkiew (Fig. 3)	
Zagospodarowanie turystyczne Tourist facilities	<p>Utworzenie hotelu butikowego z salami konferencyjno-bankietowymi (w 2005 r.) – hotel należy do Stowarzyszenia Hotele Historyczne w Polsce oraz do Projektu „Gościnne Zabytki”, organizacja wydarzeń kulturalnych, wytyczenie ścieżki edukacyjnej.</p> <p>Opening of a specialty hotel with conference and banqueting facilities (in 2005); the hotel belongs to the Association of Historic Hotels in Poland and the Historic Guesthouse Project; cultural events are held here and an educational hiking trail was built.</p>
Dalsze plany zagospodarowania turystycznego Future plans for tourist facilities	<p>Utworzenie i stopniowe rozszerzanie Korzkiewskiego Parku Kulturowego obejmującego zamek, wzgórze zamkowe, kościół, park; plany odbudowy browaru i austerii, utworzenia skansenu z dawnymi krakowskimi chałupami, wytyczenia szlaków pieszych i rowerowych.</p> <p>Opening and gradual expansion of the Korzkiew Cultural Park which will include the castle, the castle hill, the church, the park, plans to rebuild the brewery and the inn, plans to open a heritage park of old Cracow cottages, plans to build hiking and biking trails.</p>
Zamek Dunajec w Niedzicy (ryc. 4) Dunajec Castle in Niedzica (Fig. 4)	
Zagospodarowanie turystyczne Tourist facilities	<p>Utworzenie muzeum (w 1963 r.), udostępnienie do zwiedzania komnat i pokoi w stylu różnych epok od XVIII do XIX w., adaptacja pomieszczeń zamkowych na pokoje gościnne, salę konferencyjną i restaurację, utworzenie Domu Pracy Twórczej Stowarzyszenia Historyków Sztuki.</p> <p>Opening of the museum (in 1963); sightseeing of chambers and rooms set up in the style of different eras from the 17th to the 19th centuries; castle premises were adapted into hotel rooms, a conference room and a restaurant; setting up a workshop for the Association of Art Historians.</p>

Oprac. A. Pawłowska

(Prepared by A. Pawłowska)

house in Grocholin in the Kuyavian-Pomeranian Voivodeship was converted into a conference center and hotel, and it is open to other visitors with permission of the management. The manor house in Żalno in the Kuyavian-Pomeranian Voivodeship was adapted for agri-tourism. The manor in Jeżów in the Małopolskie Voivodeship is part of the "Renaissance Trail in Małopolska", a projected implemented by the Villa Decius Association in Cracow. It is open to visitors for cultural events like the 13th Małopolska Heritage Days in 2013. There is also a School District Arts Center in Tarnów and a creative

workshop behind the conference center. The fortified manor house in Rzemień in the Subcarpathian Voivodeship is the former home of the dukes of Lubomirski on a fortified island (Fig. 5). It is part of the Eco-museum of the Przecław Land. The Rzemień manor is currently a private residence not available to the public, but the manor grounds can be visited with the owner's consent.

The grounds surrounding historic fortifications have also been developed through the conservation and reconstruction of the historic defensive features and made into manor and castle parks, although

they are not always open to the public. The mountain castle in Niedzica was preserved and the grounds were renovated during conservation work. Good examples of similar projects are the fortified manor house in Rzemień on the fortified island and the manor house in Grocholin with the neoclassical manor park with a set of three ponds, which are under protection as a natural landscape park. As part of the development of the fortified castle and grounds in Korzkiew, the Korzkiew Cultural Park is being established, and the castle park is a public place for recreation and leisure, as well as organized outdoor events.

zostały zamki w Korzkwi (hotel), częściowo w Rabsztynie (udostępniony do zwiedzania, organizacja wydarzeń kulturalnych i turniejów rycerskich), w Bobolicach (muzeum) oraz częściowo w Pilicy (nieukończona). W 2017 r. planowane jest udostępnienie rekonstruowanego zamku w Mirowie (muzeum). Należy zauważyć, że inwestycje hotelowo-gastronomiczne w Morsku (trwała ruina) oraz w Bobolicach (rekonstrukcja) znajdują się w bezpośrednim sąsiedztwie zamków. Renowację zamku w Pieskowej Skale zrealizowano w latach 50. i 60. XX w.

Dyskusja

Zachowanie krajobrazu warownego w Polsce możliwe jest w dużej mierze dzięki ochronie prawnej. Działania mające na celu zagospodarowanie turystyczne stanowiąc mogą dodatkowe narzędzie jego ochrony, obok ochrony prawnej zabytków, przyrody i krajobrazu. Konieczne jest ustanowienie równowagi pomiędzy ochroną dziedzictwa kulturowego i historycznego a jego komercyjnym zagospodarowaniem turystycznym. Plany zagospodarowania turystycznego stanowiąc mogą impuls do rozpoczęcia działań konserwatorskich lub rekonstrukcyjnych obiektów obronnych i ich otoczenia tworzących krajobraz warowny. Zagospodarowanie krajobrazu warownego zależne jest jednak od stanu jego zachowania oraz dostępności mate-

riałów historycznych umożliwiających jego ewentualne odtworzenie.

Zagospodarowanie turystyczne zamków i dworów obronnych stanowi kwestię dyskusyjną. Zabytkowe obiekty o wartości historycznej i kulturowej zyskują nowe, odmienne od historycznych funkcje – turystyczne, muzealne, hotelowe, gastronomiczne, konferencyjne. Istotną kwestią pozostaje jednak autentyczność materii zabytkowej w perspektywie zagospodarowania turystycznego. W tym miejscu pojawia się pytanie dotyczące celu inwestycji turystycznych – na ile zrealizowane inwestycje przyczyniają się do ochrony zabytku, a na ile służą rozwojowi komercyjnego zagospodarowania turystycznego. Możliwości finansowania tego rodzaju przedsięwzięć (ze strony prywatnych inwestorów, przy wsparciu dotacji unijnych) stwarzają szansę na prowadzenie działań konserwatorskich czy rekonstrukcyjnych. Z jednej strony pojawia się zatem możliwość finansowania tych działań przez inwestorów prywatnych lub z sektora publicznego, z drugiej – pytanie o poziom tej ingerencji, zwłaszcza w przypadku rekonstrukcji.

Efekty końcowe realizowanych projektów powinny stanowić zrównoważone połączenie zarówno ochrony krajobrazu warownego, jak i jego aktywizacji turystycznej. Komercyjny wymiar inwestycji turystycznych, jak hotele, sale konferencyjne czy parki miniatur, które powstają w samych budowlach obronnych bądź ich otoczeniu, nie powinny powodować

utraty wartości historycznej tego wyjątkowego fragmentu dziedzictwa kulturowego. Stąd też konieczność ścisłej współpracy inwestorów, właścicieli i zarządców obiektów zabytkowych oraz konserwatorów zabytków na etapie planistycznym i wykonawczym w procesie zagospodarowania turystycznego krajobrazu warownego.

Wnioski

Przykłady wymienione w artykule dobrano w taki sposób, aby pokazać kierunki zagospodarowania turystycznego w krajobrazie warownym z uwzględnieniem obiektów obronnych (dworów obronnych albo zamków) i ich otoczenia. Podsumowując, można zatem stwierdzić, że:

1. Plany zagospodarowania turystycznego krajobrazu warownego mogą stanowić powód podjęcia zabiegów konserwatorskich lub rekonstrukcyjnych.
2. Przedmiotem tych działań będą nie tylko obiekty obronne – zamki i dwory, ale również ich otoczenie – założenia obronne czy parki zamkowe i dworskie.
3. Funkcje w obiekcie zabytkowym, np. hotelowe, gastronomiczne czy konferencyjne wynikające z zagospodarowania turystycznego mogą współwystępować z funkcją muzealną i udostępnieniem go dla zwiedzających. Funkcja muzealna często uzupełniana jest ofertą wydarzeń kulturalnych.

Ryc. 5. Dwór obronny w Rzemieniu
na wyspie warownej
(źródło: www.zamekrzemien.pl)

Fig. 5. Fortified manor house in Rzemień
on the defensive island
(source: www.zamekrzemien.pl)

The adaptation of fortified residential castles and grounds in the Cracow-Częstochowa Highlands involving 12 different sites shows what can be done to facilitate tourism of historic fortifications that are subject to legal protection of the historic site, the landscape and the environment. The development of tourism encompasses not only individual sites but also the wider context of a historic region. The castles mentioned have been included in the Trail of the Eagles' Nests and Jurassic Bike Trail. The Trail of the Eagles' Nests has a great deal of appeal for cultural tourism, especially military and historical tourism. Tourist trails for hiking or biking promote recreational outdoor activities and the geography and natural topography are conducive to rock climbing and caving, especially the limestone rocks of the Cracow-Częstochowa Highlands. Climbing routes with safety railings have been opened in the Mirów Rocks area.

There are museums in the castles at Pieskowa Skała, an affiliate of the Wawel Royal Castle in Cracow, and Bobolice. Korzkiew Castle is not open to visitors, but there are plans to open an indoor and an open air museum as part of the Korzkiew Cultural Park. Some castle ruins are open to tourists in Podzamcze (Ogrodzieniec Castle), Olsztyn, Ojców, Bydlin, and Morsko. Cultural events, historic reenactments, and medieval tournaments are held at the castles in Pieskowa Skała and Rabsztyn and the ruins in Olsztyn and Podzamcze.

A combined tour package is available in Podzamcze for: the Ogrodzieniec Castle; the Miniature Park of the Jurassic castle replicas, replicated medieval weaponry and children's playground; and the fortified settlement on Birów Mountain.

Most of the castles are in a state of permanent ruin in Ojców, Bydlin, Smoleń, Podzamcze, Morsko and Olsztyn. However, because they represent a unique part of the cultural heritage of Poland, they require special protection and careful management of tourist activities. Preservation and conservation of historic resources is essential to ensure the safety of visitors and accurate tourist information. Some of the castles are temporarily closed due to conservation work. The castles on the Trail of the Eagles' Nests particularly highlight the importance of restorative projects that can be implemented as part of the development of tourism. Reconstruction projects were conducted at Korzkiew Castle in conjunction with establishing hotel facilities. A partial project was done in Rabsztyn Castle, which is open to the public, and cultural events and historic reenactments are held there. A museum project was completed in Bobolice Castle and another is underway at Pilica Castle. The reconstructed castle in

Mirów and a museum is planned to be opened to the public in 2017. It should be noted that the hotel and catering facilities in Morsko, which is in a state of permanent ruin, and Bobolice Castle, which has been partially reconstructed, are located in the immediate vicinity of the castles, but not in the castles as such. Restoration work of Pieskowa Skała Castle was conducted in the 1950s and 60s.

Discussion

The preservation of historic fortified landscapes in Poland has been made possible mostly due to legal legislation. Activities that are undertaken for the purpose of developing tourism can be a joint help in the restoration of historic fortifications, in addition to legal protection of historic sites, the environment and the landscape. There should be a balance between the commercial use of historic fortified landscapes for tourism and the preservation of cultural and historical heritage. Plans to develop tourist facilities can be catalysts for the initiation of efforts to preserve and reconstruct historic fortified buildings and grounds. The development of historic fortified landscapes depends on their state of disrepair and the availability of historical sources that

4. Dalsza perspektywa zagospodarowania turystycznego krajobrazu warownego dotyczyć może utworzenia muzeów czy skansenów, parków kulturowych, szlaków turystycznych, ścieżek dydaktycznych czy organizacji wydarzeń kulturalnych.

5. Zagospodarowanie turystyczne krajobrazu warownego stwarza nie tylko możliwość rozwoju turystyki poznawczej (kulturowej, militarnej) poprzez udostępnienie dawnych fortyfikacji dla zwiedzających, ale również turystyki aktywnej w ich otoczeniu. Rozwój form turystyki zależny jest od zagospodarowania obiektu i otoczenia, ich położenia geograficznego, dostępności komunikacyjnej, cech środowiska przyrodniczego.

6. Różnicowanie oferty turystycznej w zabytkowych zamkach i dworach obronnych przyczynia się do zwiększenia ich dostępności dla różnych grup turystów, nie tylko tych uczestniczących w turystyce kulturowej czy krajoznawstwie, ale także w turystyce konferencyjnej czy biznesowej. Tworzone lub udostępniane w zabytkowych zamkach i dworach obronnych sale konferencyjne mogą stać się atrakcyjnym produktem turystycznym dla szeroko definiowanego „przemysłu spotkań”.

7. Plany zagospodarowania turystycznego powinny uwzględniać nie tylko rozwój funkcji turystycznej, ale też zachowanie autentyczności miejsca i ochronę krajobrazu warownego. Konieczna jest równowaga pomiędzy wprowadzaniem komercyjnych usług turystycznych w kra-

jobrazie warownym a zachowaniem autentyczności zabytkowej materii i umiejętnej prezentacji informacji o historii miejsca.

Aneta Pawłowska

Instytut Geografii i Gospodarki Przestrzennej
Uniwersytet Jagielloński w Krakowie

Literatura – Literature

1. Bogdanowski J., 1993. Krajobraz warowny XIX/XX w. Dzieje i rewitalizacja. Politechnika Krakowska.
2. Krajowy Ośrodek Badań i Dokumentacji Zabytków, 2004. Raport analizujący stan zabytków nieruchomych.
3. Myczkowski Z., 2006. Szydłów – niezwykle krajobraz warowny w skali Europy. Wiadomości Konserwatorskie, 19, 38–44.
4. Myczkowski Z., Wielgus K., Środulska-Wielgus J., Rymza-Mazur W., Chajdys K., 2008. Rejestracja krajobrazów warownych jako podstawa rewitalizacji dawnych twierdz. Wiadomości Konserwatorskie, 28, 36–57.
5. Myczkowski Z., 2012. Zapis dziedzictwa kulturowego wsi w kontekście zmian tożsamości miejsca w krajobrazie. Kwartalnik Architektury Krajobrazu, 2, 59–70.
6. Narodowy Instytut Dziedzictwa, 2012. Tabela zestawienie różnych typów zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków w podziale na województwa.
7. Pawlikowska-Piechotka A., 2003. Dwory o funkcjach turystycznych. Ochrona zabytków, 1/2, 171–181.
8. Pawlikowska-Piechotka A., 2004. Funkcje turystyczne zamków Mazowsza. Ochrona zabytków, 1/2, 128–142.
9. Pawlikowska-Piechotka A., 2008. Funkcje turystyczne zabytkowych rezydencji na Mazowszu. Akademia Wychowania Fizycznego Józefa Piłsudskiego w Warszawie.

10. Rydel M., 2007. Raport o polskich dworach. Spotkania z zabytkami, 3, 4–8.

11. Skrzyńska A., 2009. Krajobrazy fortyfikacyjne jako obszary zrównoważonej turystyki aktywnej. Nauka – Przyroda – Technologie. Uniwersytet Przyrodniczy w Poznaniu, 3 (1), 1–8.

12. Staniewska A., 2008. Zarządzanie zabytkowym krajobrazem warownym – studium przypadku. Prace Komisji Krajobrazu Kulturowego, 10, 488–495.

13. Staniewska A., 2009. Rewitalizacja krajobrazów fortyfikacyjnych jako przedmiot działania organizacji pozarządowych. Politechnika Krakowska.

14. Świątkowska M., Pietraś A., 2008. Adaptacja obiektów zabytkowych dla potrzeb hotelarstwa jako forma podniesienia atrakcyjności regionu turystycznego [w:] M. Jalinik (red.). Innowacje w rozwoju turystyki. Wyd. Politechniki Białostockiej.

15. Wartecka-Ważyńska A., 2008. Pałace i dworki w Wielkopolsce przykładem innowacyjności w hotelarstwie [w:] Jalinik Mikołaj (red.). Innowacje w rozwoju turystyki. Wyd. Politechniki Białostockiej.

16. Sikorska-Wolak I., Koziół K., 2008. Innowacyjność produktu turystycznego na przykładzie Manor House w Chlewickach [w:] Jalinik Mikołaj (red.). Innowacje w rozwoju turystyki. Wyd. Politechniki Białostockiej.

17. Szlezzynger P., 2003. Adaptacja kompleksów budynków zabytkowych na hotele na wybranych przykładach w Krakowie i okolicy. Problemy Turystyki, 1–4, 123–136.

18. Szymgin B., 2009. Analiza obiektu zabytkowego jako element adaptacji do współczesnych funkcji użytkowych – metodologia Światowego Dziedzictwa [w:] B. Szymgin (red.) Adaptacja obiektów zabytkowych do współczesnych funkcji użytkowych. Lubelskie Towarzystwo Naukowe, PKN ICOMOS, Politechnika Lubelska.

would make it theoretically possible to reconstruct them.

Converting castles and fortified manor houses to accommodate tourism is a question open for discussion. Historic sites that are valuable from a historical and cultural point of view are put to new uses as tourist facilities, museums, hotels, catering and conference facilities. The authenticity of historical information is an important issue for developing tourism. The question needs to be raised about the aims of developing tourism and to what extent investment projects contribute to the preservation of the historic site and to what extent projects serve commercial goals. The financing of these types of projects by private investors or European Union grants creates opportunities for restoration and reconstruction to be accomplished. Although opportunities for project financing are made available by the initiative of private investors or the public sector, it raises the important question of the level of involvement, especially with regard to reconstruction projects.

The overall effect of completed projects should strike a sustainable balance between the preservation of historic fortified landscapes and increasing levels of tourism. The commercial aspects of investing in tourist facilities, such as hotels, conference centers and miniature parks, in historic fortified buildings or grounds should not lead to a loss of historic or cultural value. Because of this, there is a need for close coopera-

tion between investors, owners and managers of historic buildings, and conservators at the planning and executing stages of developing tourism of historic fortified landscapes.

Conclusions

The sites discussed in the article were chosen to show how tourism is being developed at historic fortified landscapes – fortified manor houses, castles and grounds. In conclusion:

1. Investment plans for tourist facilities can also lead to the initiation of restoration work and reconstruction projects.

2. The recipients of these restorative efforts are not only the buildings – the castles and fortified manor houses – but also the surrounding estates – the castle and manor parks, the outlying defensive features.

3. Using a historic site as a commercial hotel, restaurant, or conference center can also be done in conjunction with a museum capacity that allows the site to be open for tourism. Museums often organize cultural events as part of their additional activities.

4. Further development of tourism of historic fortified landscapes could include setting up indoor or open-air museums, cultural parks, hiking and educational trails and special cultural events.

5. Developing tourism of historic fortified landscapes provides an opportunity not only for educational

tourism – from a cultural or military standpoint – by opening up a castle or fortified manor house to the general public, but also provides an opportunity to participate in outdoor activities on the grounds. Investing in various tourist sights depends on the development potential of the site and the surrounding area, the geographical location, access to transportation routes, and environmental characteristics.

6. Expanding the range of tourist facilities in historic castles and fortified manor houses helps to make them more accessible to different tourist groups, not only groups interested in educational tourism or sightseeing, but also business and conference groups. Conference rooms built or adapted inside of historic castles and fortified manor houses can become attractive tourist products for the broadly defined “meeting industry”.

7. Plans to develop tourism should take into account not only the use of a site to build tourist facilities, but also the preservation of the authenticity of a site and the historic fortified landscape. There should be a balance between introducing commercial tourism in a historic fortified landscape, maintaining the authenticity of historic resources and making skillful presentations on the history of the site.

Aneta Pawłowska

Institute of Geography and Spatial Management
Jagiellonian University, Cracow